

TURİZMİN KALKINMAYA ETKİSİ VE TÜRKİYE TURİZMİNDEKİ BÖLGESEL FARKLILIKLAR

The Impact of Tourism on Development and Regional Disparities in Tourism of Turkey

Mehmet SOMUNCU

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 06100-Sıhhiye, Ankara
somuncu@humanity.ankara.edu.tr

Özet: Altmışlı yıllardan beri uluslararası turizm pek çok ülke tarafından modernleşme stratejileri ve ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru olarak teşvik edilmiştir. Hükümetler çoğu zaman turizmi ekonomik kalkınma için bir araç olarak kullanmaktadırlar. Çünkü turizm, küresel ekonominin en hızlı ve en büyük gelişme gösteren sektörlerinden biridir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler, turizmden yarar sağlamaktadır ancak turizm, gelişmekte olan ülkeler için gelişmiş ülkelere göre daha önemlidir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin çoğunun ekonomisi kırılgandır. Turizm, bu ülkelerin bir kısmının ekonomisine önemli katkı yapmakta ve aynı zamanda söz konusu ülkelerdeki bölgesel farklılıkların giderilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Turizm endüstrisinin gelişmesi, aynı zamanda ev sahibi toplumun yaşam kalitesindeki değişime katkı sağlar. Turizm, yüksek emek-yoğun bir aktivite olduğu için, bütün gelişmekte olan ülkelerde, turizm endüstrisine hizmet ve ürün sağlayan iş alanları için fırsatlar yaratır. Genellikle turizmin ulusal ekonominin çeşitli sektörlerini harekete geçirdiği kabul edilir, çünkü turizm "çoğaltıcı etki"ye sahiptir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerdeki çoğu yönetim tarafından turizm bir alternatif ekonomik kalkınma stratejisi olarak kabul edilmektedir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye de aynı durumdadır. Turizm Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak turizmin mekânsal dağılımında bölgesel farklılıklar vardır. Bununla birlikte turizmdeki bölgesel farklılıklar ortadan kaldırılabılır fakat bu, olumlu plân ve politikalar gerektirmektedir.

Anahtar kelimeler: Turizm, Kalkınma, Bölgesel farklılık, Türkiye turizmi

Abstract: Since the 60s, international tourism has been promoted as a major component of economic development and modernization strategies for many countries. Governments often use tourism as a tool for economic development, for tourism is one of the largest and fastest-growing sectors of the global economy. Both developed and developing countries benefit from tourism but tourism is more important for developing countries than developed countries. Because most of the developing countries have fragile economy. Tourism makes a valuable contribution to the economies of some developing countries and also it can play role eliminated of regional imbalances in these countries. The development of the tourism industry also contributes to changes in the quality of life in the host community. In all developing countries, tourism has shown itself to be a highly labour-intensive activity that opens up opportunities for businesses that provide products and services to the tourism industry. It is generally recognised that tourism stimulates the development of several sectors of the national economy because tourism has a "multiplier effect". For this reason tourism has been accepted as an alternative economic development strategy by many governments in developing countries. Turkey as a developing country is not exceptional in this regard. Tourism holds an important place in the Turkish economy. But there are regional disparities on spatial distribution of tourism. However, it may be eliminated regional disparities in tourism but this will require positive plan and policies.

Keywords: Tourism, Development, Regional disparity, Tourism of Turkey

1. Giriş

Turizm önemli bir ekonomik etkinliktir. Her ne kadar doğal felaketler, salgın hastalıklar ve terör gibi olaylar, bölgesel ya da küresel bazda turizmde zaman zaman dalgalanmalara neden olsa da, turizmin hızlı gelişimini bugün olduğu gibi gelecekte de sürdüreceği tahmin edilmektedir. Çünkü bir taraftan insanların turizm talebi her geçen gün artmakta, diğer taraftan da ülkeler, ekonomilerindeki çıkmazları turizm gelirleri ile aşmaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle turizm, günümüzde ekonomik ve sosyal yönden önemli bir etkinlik haline gelmiştir. Dünya Turizm Örgütü (WTO-World Tourism Organization)'nın verilerine göre, uluslararası turizmden 2005 yılında elde edilen gelir 680 milyar \$, aynı yılda uluslararası turizme katılan insan sayısı ise 806 milyon kişi olmuştur (WTO, 2006:3-4). 74 milyon kişi doğrudan, 215 milyon kişi ise doğrudan ya da

dolaylı olarak turizm sektöründe istihdam edilmektedir. Turizm bu çerçevede önemli bir istihdam alanı ve kalkınmada önemli bir araçtır.

Günümüzün kent insanı, düzenli boş zamana sahip oluşunun getirdiği avantajlarla uzun tatillerini değişik mekânlarda geçirmeyi arzu etmekte, bu da turistik mekânların çeşitlenmesini ve geniş alanlar kaplamasını kaçınılmaz kılmaktadır. Öte yandan alansal çeşitlenmeye turizm türlerinin hızla çoğalması eşlik etmektedir (Soykan, 2000:40). Bu durum, turizm hareketlerine katılan insan sayısının artmasına ve turizm ekonomisinin hacminin büyümesine yol açmaktadır. Dünya Turizm Örgütü'ne göre, uluslararası turizme katılacakların sayısının 2010 yılında 1 milyar, 2020 yılında ise 1.6 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir (WTO, 2006:11). Bu ekonomik öneme karşılık, turizmin küresel olarak gelişimi, çevresel ve kültürel açıdan tehditleri ve bozulmaları da beraberinde getirmektedir.

Turizm, çok sayıda ülkede olduğu gibi, ülkemiz için de önemli bir ekonomik etkinliktir. Nitekim 2005 yılında ülkemize gelen yabancı turist sayısı 20.3 milyon, turizm geliri ise 18 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir (WTO, 2006:5). 2005 yılı itibarı ile dünya turizmi ile ilgili sıralamalara bakıldığında Türkiye; Akdeniz Bölgesi'nde dördüncü, Avrupa'da ise, turizm devleri olan Fransa, İspanya, İtalya, İngiltere ve Almanya'dan sonra altıncı sırada yer alan en önemli destinasyondur. Dünya sıralamasında ise, aldığı uluslar arası ziyaretçi sayısı bakımından dokuzuncu, turizm gelirleri bakımından da sekizinci sırada yer almıştır (WTO, 2006:5). Ülkenin turizm gelirinin gayri safi milli hasıla içindeki payı % 5.5'tir. Aynı yılda turizm gelirinin ihracat gelirlerine oranı ise % 24.5'tir. Dolayısıyla turizm, Türkiye'nin ekonomisi ve kalkınması için hayati bir öneme sahiptir.

Türkiye turizminin gelişiminde ve dünya turizmi içinde bu denli önemli bir yer edinmesinde, ülkenin sahip olduğu doğal ve kültürel kaynakların yanı sıra, özellikle 1980'li yılların başından itibaren ivme kazanan turizm sektöründeki yapısal değişim ve altyapı yatırımlarının önemli bir rolü bulunmaktadır. Gelişmedeki bir diğer faktör ise, deniz-kum-güneşe dayalı kitle turizminin egemen olduğu ülkemizde, 1990'ların başından itibaren turizmi çeşitlendirme çalışmalarının başlamış olması ve yeni alanların turizme açılmasıdır.

2. Turizm ve Kalkınma İlişkisi

Kalkınma, ülkelerin, bölgelerin, toplulukların; ekonomik, toplumsal, kültürel ve çevresel şartlarında gerçekleştirilebilen, yerel ve toplumsal dengeli iyileşme süreci, yapısal gelişmedir. Kalkınma, ekonomik büyüme olgusundan farklı olarak, üretim unsurlarındaki ve dolayısıyla üretimdeki artışların yanı sıra, üretim unsurlarının bileşimindeki değişime ve yaşam kalitesine ilişkin göstergelerle ölçülebilen ve izlenebilen değişme süreci olarak ifade edilebilir (Türkiye Çevre Vakfı, 2001:197). Bu anlamda kalkınma, ekonominin ve toplumun ileriye doğru gelişmesini içermekte olup, insanlığın ihtiyaçlarının ve beklentilerinin karşılanması, kalkınmanın en başta gelen amacıdır (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu,1987: 73-74).

"Büyüme", "kalkınma" ve "gelişme" kavramları, denk oluşumları içerdiği düşüncesiyle, eşanlamlarda kullanılmagelmıştır. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler, ulusal kalkınma sürecinde ekonomik büyüme olgusunun tek başına yeterli olmadığını, bunun yaşamın diğer alanlarındaki sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarla dengelenmesi gerektiğini öne çıkarmıştır. Bir yönüyle "sürdürülebilir gelişme" anlayışının yolunu açan bu gelişmeler, kalkınma anlayışını "ekonomik büyüme"den "toplumsal gelişme"ye doğru yönlendirmiştir. Bu tür yaklaşımlar, özellikle 1970'li yıllardan sonra, kalkınma ve modernleşme literatürüne de yansiyarak, sözkonusu kavramların saydamlaşmasının yolunu açmıştır. Günümüze gelindiğinde, bu kavramların aynı anlamı içermediği gerçeği kabul görmektedir.

1970'li yıllar öncesinde "kalkınma" ve "gelişme", büyük ölçüde, ulusal gelirdeki artışlarla eşit görülmekteydi. Kalkınmada temel amaç, üretim ve istihdam yapısını, tarımdan ziyade, endüstri ve hizmetler sektörleri doğrultusunda dönüştürmek olunca, bu yaklaşıma uygun olarak ülke refahındaki değişimlerin temel göstergesi olarak "kişi başına ulusal gelir" kullanıldı. Ancak, 1960'lardan sonra meydana gelen gelişmeler bu yaklaşımın yetersizliğini vurgularken, 1970'lerde kalkınma kavramının yeniden tanımlanması ihtiyacı

belirmiştir. Kalkınmayı, insani, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarıyla da tanımlama amacı taşıyan yeni yaklaşım, ekonomik büyüme kavramı yanında; yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve bölgesel dengesizliklerin de kalkınma tanımlarının içinde değerlendirilmesini öne çıkarmıştır.

Gelir artışlarıyla ölçülen ekonomik büyüme, toplumsal gelişmişliği yeterince açıklayamayan, yalnızca talep genişlemesini açıklayabilen dar kapsamlı bir ölçüttür. Öte yandan kalkınma kavramı, fiziki kapasite büyüklüğü ve gelir artışı gibi ekonomik gelişmeler yanında, bunların gelir grupları ve bölgelerarası dağılımı ile sosyal ve kültürel birikimlerin göstergeleştirildiği bir bütünü, diğer bir ifadeyle "*toplumsal gelişme*" düzeyini ifade etmektedir.

Bu tanımlamalar şu gerçeğin altını çizmektedir: Kalkınma olgusu, ülke genelinde toplumsal, siyasal, kültürel ve benzeri kurumlardaki yapısal değişimleri kapsayan çok boyutlu bir özelliğe sahiptir. Bu anlayışla kalkınma; ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarındaki ilerlemeyi kapsamakta ve bir bütün oluşturmaktadır (Tümerekin ve Özgüç, 1997: 91-98; World Bank, 2001: 6; Flavin vd., 2002; DPT, 2001: 120; 2003:6-7).

Turizm öteden beri, kalkınma için önemli bir araç olarak görülmüştür. Çünkü turizm, bölgesel farklılıkları gidermede, gelir dağılımındaki mekânsal farklılıkları azaltarak, önemli bir rol oynayabilmektedir. Turizmin istihdam yaratma potansiyeli göz önüne alındığında, bölgesel dengesizliğin giderilmesinde de etkili olacağı düşünülebilir (Özgüç,1998:187). Bu nedenle uluslar arası turizm, gelişmekte olan ülkeler tarafından kolay kalkınma yollarından biri, hatta başlıcası olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma açısından önemli sorunlarından biri, üretim yapabilecek kaynakların ve olanakların varlığıdır. Bu ülkelerin endüstriyel üretim olanakları kısıtlı olduğu için, onlar da turizm potansiyelleri olduğu kabulüyle hizmet kesimi olarak görülen turizme yönelmektedir.

1960'lı ve 1970'li yıllarda uluslar arası turizmdeki gelişme, turist sayılarındaki ve turizm gelirlerindeki yüksek artış, pek çok ülkeyi turizme yöneltmiştir. Kaynak olarak temelde deniz-güneş-kum ve bunun yanı sıra insan yapısı ve sosyokültürel kaynakları kullanan turizm, nispeten kolay bir ekonomik faaliyet alanı olarak görülmektedir. Turizmden yarar sağlayan az sayıdaki başarılı gelişmekte olan ülke örnek gösterilerek, Dünya Bankası (WB-World Bank), Dünya Turizm Örgütü (WTO-World Tourism Organization), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD-United Nations Conference on Trade and Development) gibi çeşitli uluslar arası kuruluşlar tarafından öteki gelişmekte olan ülkelere uluslar arası turizm pazarından pay almaları için modeller sunulmaktadır (Yarcan, 1998b:3). Örneğin 2000 yılında Dünya Bankası'nın özel sektör kolu olan Uluslar arası Finans Kuruluşu, otellerin yenilenmesi ve kentsel iyileştirme projelerini de içeren turizmle ilgili bir dizi projeye 500 milyon \$ kredi vermiştir. Bu arada IMF, ekonomik yapısal değişiklik politikalarında turizmi önemli bir ihracat stratejisi olarak teşvik etmektedir (Flavin vd., 2002:139). Türkiye'de Güney Antalya Turizm Gelişim Projesi için Dünya Bankası'ndan sağlanan kredi desteği bu çerçevede değerlendirilebilir.

Her ülke kendine özgü ekonomik yapısı, gelişme koşulları ve mekanizması olan değişik bölgelerden meydana gelmektedir. Bu bölgeler arasında ekonomik, sosyal ve fiziksel açıdan büyük farklar olabilir. Sözkonusu farklılıklar ise, toplumsal gelişmenin bütün bölgelerde aynı hızda olamayacağı sonucunu doğurur. Belirtilen bölgelerarası eşitsizlik ve dengesizlikler, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere oranla daha fazladır. Bölgelerarası gelişmişlik farkının en aza indirilmesi ise, ülkenin sosyo-ekonomik yapısı bakımından önemlidir (Abuşoğlu ve İnan 1989:5'e atfen, İçöz vd. 2002:119).

Bir ülkenin göreceli olarak geri kalmış bölgelerinde turizmin geliştirilmesi, bu alanlarla, gelişmiş bölgeler arasındaki eşitsizlik ya da dengesizliği azaltabilir. Çünkü turizm bölgeye yeni para girişi ve gelir artışı sağlar, bölge halkı için yeni istihdam olanakları yaratır, bölgedeki küçük ve orta ölçekli işletmeleri destekler, diğer ekonomik faaliyetleri ve işletmeleri bölgeye çeker (İçöz vd.,2002:27-33). Bununla birlikte turizm, bölgesel farklılıkların giderilmesi konusunda her koşulda her derde deva bir sektör olarak görülmemelidir. Bunun nedeni; gelişmekte olan ülkelerin, ekonomik ve sosyal bakımdan geri kalmış bölgelerinde çekicilikler olsa bile, temel altyapı ve turizm altyapısının eksik olması, dolayısıyla, turizmin kalkınma amacıyla kullanılmasında güçlükler bulunmasıdır. Batılı turistlerin kendi ülkelerindeki standartlarda hizmet ve olanakları sağlayacak altyapı

yatırımlarının gerçekleştirilmesi ise, genellikle büyük sermaye yatırımlarını gerektirmektedir.

Turizmin uzun vadede diğer sektörler için ekonomik kaynak yaratacak özellikte olmasına karşın, gelişmekte olan ülkelerin az gelişmiş bölgelerindeki turizm altyapısını inşa etmek için bu ülkelerin kit olan parasal kaynaklarını bu bölgelere yönelik olarak harcamaları zordur. Çünkü altyapısı zaten hazır olan, yararları daha kısa sürede görülebilecek olan gelişmiş bölgelere sermaye yatırımı yapmak daha çekici bir durumdur. Keza, gelişmekte olan ülkelerin refah seviyesi daha yüksek kesimlerinde yaşayan insanlar, bu tür yatırımlar ve kalkınma projeleri için daha fazla politik güç kullanıp, daha etkili lobi yapabilirler (Tosun vd., 2003: 142).

Bu durumda bir ülkede turizm potansiyeli var olmakla birlikte, turizm altyapısı eksik veya bundan yoksun olan az gelişmiş bölgelerin kalkınma anlamında turizmden yararlanmaları her zaman kolay değildir. Çünkü bir alanda turizmin gelişebilmesi için sadece çekicilikler yeterli değildir. Başta ulaşım ve konaklama olmak üzere, altyapısının turizm sektörünün taleplerini karşılayacak nitelikte olması gerekir.

3. Turizmin Türkiye'nin Ekonomisine ve Kalkınmasına Etkisi

3.1. Türkiye Turizminin Genel Yapısı

Türkiye'de turizm, uzun yıllar deniz-güneş-kum, doğal güzellikler gibi kaynakları kullanma ve teknolojisi basit bir ekonomik faaliyet olarak görülmüştür. Ülkenin döviz darboğazı ve işsizlik gibi başlıca sorunlarına turizmin çözüm getireceği beklenmiş ve sektörün son yıllarda gösterdiği büyük gelişmeyle turizm, Türkiye ekonomisinin ve dolayısıyla kalkınmanın önemli unsurlarından biri olmuştur.

Türkiye'de turizmin ekonomik, sosyal ve kültürel etkileri 1940'lerden sonra fark edilmiş, 1963 yılından 1980'li yıllara kadar, zamanla kısmen gelişme eğilimi göstermiştir. Turizmin ülke ekonomisindeki olumlu etkileri dikkate alınarak, kamu kesimi planları turizmi özendirici politikalar uygulamışlardır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye'nin, DPT'nin Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ve Yıllık Planlarda kitle turizmini politika olarak benimsemiş olmasına karşın, 1980'li yıllara değin ülke, kitle turizmine yönelik fiziki yatırımları gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla 1980 öncesindeki turizm politikaları Türkiye açısından başarısız olarak nitelendirilmektedir.

Bir ülkede ya da bölgede turizmin gelişmesi için zengin turizm kaynaklarının bulunması gereklidir. Doğal, kültürel ve tarihsel kaynakların varlığı sağlıklı bir turizmin gelişmesi için önkoşuldur. Ancak bu kaynakların varlığı tek başına turizmin gelişmesi için yeterli değildir. Kaynakların işlenerek turistik çekim öğelerine dönüştürülmesi ve turistlere sunulması gerekir. Kaynakların çekim öğesine dönüştürülmesi ise fiziki altyapının yaratılmasına ya da mevcut altyapının geliştirilmesine bağlıdır. Altyapı gerçekleştirildikten sonra, turizmin üstyapısı olarak tanımlanan turizm endüstrisi, kaynakları işler ve turistlere ulaştırır (Yarcan, 1998b: 46). Bu anlamda 1980 yılı sonrası Türk turizmi için bir dönüm noktası ve turizmdeki yapısal değişikliklerin başlangıcı olmuştur. Yapı değişikliğinin temel nedeni, bu yıllarda kitle turizmi için gerekli özel turizm altyapısının ve uygun turizm üstyapısının oluşturulmasıdır.

Türkiye'nin sahip olduğu zengin turistik potansiyelin değerlendirilebilmesi amacıyla, 1982 yılında 2634 sayılı "*Turizmi Teşvik Kanunu*" yürürlüğe konulmuştur. Bu kanunla, turizm yatırımlarının artması ve yatırımları önleyici olumsuz faktörlerin giderilmesi hedeflenmiştir. Fiziksel planlama, arazi temini ve altyapı koordinasyonuna ilişkin yeni düzenlemelerle, özellikle konaklama tesislerinin yapımına önem verilmiştir. Kanunla, kamu arazilerinin turizm yatırımları için yatırımcılara tahsisi, turizmi geliştirme fonundan yararlanma, düşük faizli ve uzun dönemli turizm kredileri, yabancı personel çalıştırabilme, gümrük muafiyeti, yatırım indirimi, teşvik kredileri, vergi indirimi, finansman fonu, teşvik primleri, turizm sektörüne sağlanan teşviklerin başlıcalarıdır. Yine aynı kanun kapsamında sağlanan teşvik ve desteklerle yürütülmekte olan tanıtım ve pazarlama faaliyetleri sayesinde sektörün büyük bir gelişme göstermesi sağlanmış, bunun sonucunda günümüzde turizm, döviz gelirleri bakımından ihracattan sonra ikinci kalem konumuna gelmiştir. 1983 yılından sonra yapılan hukuksal ve ekonomik düzenlemeler sayesinde

Türk turizmine ilişkin trendler hızla yükselmiş ve gelecek dönemler için bir altyapı oluşturmuştur. 1990'lı yılların sonlarına doğru ise turizmin 12 aya yaygınlaştırılmasına çalışılmış ve bu konudaki çalışmalar desteklenmiştir (Aydın ve, Kelçeoğlu, 2002:66; DPT, 2006: 8).

Türkiye'de özellikle 1980-1990 döneminde, turizm arzı çok hızlı gelişmiştir. Başta konaklama olmak üzere sektörün tüm kesimlerinde yatırımlar artmış ve turizm büyük ölçekli yatırımların gerçekleştirildiği bir ekonomik etkinliğe dönüşmüştür. On yıllık süreçte yerli turizm endüstrisinin yapısında küçük firmadan büyük firmaya, küçük yatırımdan büyük ölçekli yatırıma, aile şirketinden kurumlaşmış şirkete, tekil işletmeden bütünleşmiş işletmeye doğru bir değişiklik yaşanmıştır. Ulusal turizm endüstrisinin tüm sektörlerinde yabancı firmalarla ilişkiler ve işbirliği artmış, yabancılarla ortaklıklar kurulmuştur (Yarcan,1998a: I-II).

Ülkemizde turizm sektörünün en hızlı gelişme gösterdiği 1980-1990 döneminde, yatak sayısı 56,000'den 173,000'e ulaşmış, ülkeye gelen turist sayısı ise 1,2 milyondan 5,3 milyona yükselmiştir. Aynı şekilde, turizm sektörünün diğer alt sektörlerinde de önemli gelişmeler olmuş, Türkiye'nin Batı Avrupa ülkelerinde "*moda ülke*" olması ve arz-talep dengesinin arz lehine oluşması ile Türkiye turizmi gelişme göstererek, ülke ekonomisine olan katkısı artmış, önemli bir istihdam alanı haline gelmiştir (DPT, 2006: 8).

Son yıllarda turizmin ülke ekonomisindeki önemi ve turizmden kazanılan döviz gelirlerinin ihracat ve gayrisafi milli hasıla içindeki payı artmıştır. Ekonomik veriler turizmin Türkiye ekonomisini etkileyen bir faaliyet olmaya başladığını göstermektedir. Uzun yıllar kitle turizm pazarına giremeyen Türkiye'nin turizm endüstrisi, 1990'ların başından bu yana bir yapı değişikliği içindedir. Yapı değişikliği, turizm endüstrisinin çalışma biçim ve koşullarının uluslar arası standartlara uyum göstermesi biçimindedir.

Türkiye'nin yurtdışı turizm imajı "*dinlence ve tatil ülkesi*" olarak biçimlenmiştir. Kısaca, konaklama yatırımlarının artışı; seyahat acentalarının tur operatörlerine dönüşmesi; yerli ve yabancı sermayenin tur operasyonlarında işbirliği ve firma ortaklıkları; yerli charter ve tarifeli havayollarının kuruluşu; ülke turistik ürün türünün tatilci ürünlere dönüşümü; ülke imajının tatil merkezi olarak biçimlenmesi, bölgesel düzeyde özel turizm altyapısının oluşturulması; yatırım ölçeklerinin büyümesi; yerli turizm endüstrisinde bütünleşmiş işletmelerin ortaya çıkışı şeklinde özetlenebilecek gelişmeler, Türkiye turizminin köklü bir yapı değişikliği içinde olduğunun göstergeleridir (Yarcan, 1998a: 1).

3.2. Turizmin Ekonomi ve Kalkınmaya Etkisi

Arz ve talep yönü ekonominin diğer bölümleriyle yakından ilişkili olduğu için, turizmin ekonomiye ve kalkınmaya olan tüm etkisini ölçmek kolay değildir. Ayrıca, turizmin bölgelere göre yararlarını gösteren bazı veriler olmakla birlikte, turizmin yararlarının gelir grupları arasında nasıl dağıldığı konusunda da veri bulunmamaktadır (Tosun vd., 2003:138).

Turizmin ekonomi içindeki yerini belirleyen kabul görmüş ölçütler, ülkeler arasında standart karşılaştırmalar yapılmasına olanak sağlamaktadır. Uluslar arası turizmin ekonomik etkileri, her ülkede aynı yöntemlerle ölçülmektedir. Bu ölçülerde baz alınan belli başlı göstergeler; turist sayıları, harcamalar, yatak kapasitesi, istihdam vb. göstergelerdir. Bunun yanında 1970'li yılların başından beri turizmin ülke ekonomisine etkisinin belirlenmesinde, döviz gelirleri sağlanması, ihracata etkisi; gayri safi milli hasıla içindeki önemi, ödemeler dengesine katkısı, istihdam sağlanması ve çarpan etkisi gibi ölçütler kullanılmaktadır.

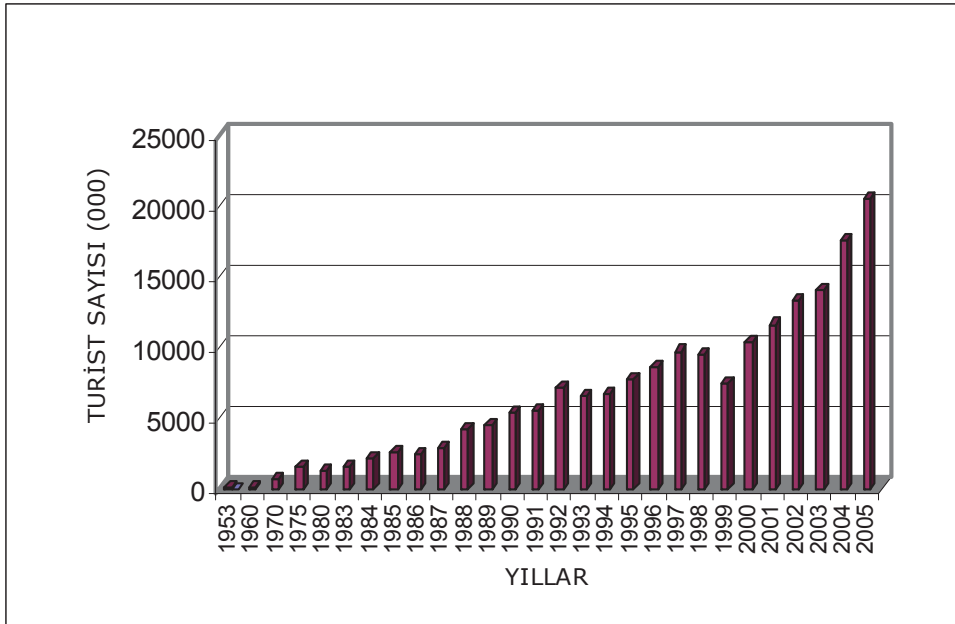
Turizm yaygın bir ekonomik etkinliktir. Turizm gelirlerinin gayrisafi milli hasıla içindeki payı yükseldikçe, çok sayıda üretim ve hizmet sektörü turizm endüstrisinden etkilenir. Bir ülkede turizm gelirlerinin gayrisafi milli hasıla içindeki payının %5 ve daha fazla olması o ülkenin turizm ülkesi ve ekonomisinin kısmen turizme bağlı olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir (Yarcan, 1998a: 10; 1998b: 27).

Bir ülkeye gelen turist sayısı, o ülkede turizmin seyri konusundaki önemli göstergelerden birisidir. Türkiye'ye gelen turist sayısı 1953 yılında 91 bin kişi, 1960'da 124 bin ve 1970'de ise 725 bin kişi olmuş ve bu sayı 1973 yılında ilk kez 1 milyonu

aşmıştır. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye turizminde dönüm noktası 1980 yılı sonrasıdır. 1980 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı 1,288,060 kişi iken bu sayı 1996'da yaklaşık sekiz kat artarak 8,614,085 kişiye ulaşmış, 1997 yılında ise 9,689,004 kişi olmuştur. 2000 yılında da on milyon sınırını aşarak 10,428,153 kişiye ulaşmıştır. Turist sayısı 2004 yılında 17.5 milyon iken bu rakam 2005 yılında yine gösterge niteliğindeki bir sayıya erişerek 20 milyonu aşmıştır (Şekil 1). Yapılan yatırımlar sonucu önümüzdeki yıllarda bu artışın süreceği beklenebilir. Bu tablo değerlendirildiği takdirde, Türkiye'de turizmin gelişimi, bölge ülkelerindeki politik olumsuzluklar, savaşlar ve zaman zaman ülke içindeki terör, salgın hastalık, deprem vb. doğal afetlere bağlı olarak iniş çıkışlar gösterse de turist sayısı bakımından uzun vadede sürekli bir artış eğilimi içinde olduğu görülmektedir.

Turist sayısındaki artış, turizm gelirlerinin ve bu gelirlerin de GSMH içindeki payının artmasını sağlamıştır. Turizmin bir ülkenin GSMH'sı içindeki payını tam olarak belirlemek olanaksızdır. Çünkü iç turizmden elde edilen turizm gelirleri tam olarak bilinemediği için, bunun GSMH içindeki yeri de gerçek anlamda saptanamamaktadır. İç turizm akımlarının uluslar arası turizm akımlarının hemen hemen beş misli civarında olduğu tahmin edilmektedir. Çarpan etkisi ile birlikte turizmin GSMH'ya etkisi çok daha yüksek olmalıdır. Ancak turizmin GSMH'ya etkisinin bulunmasında yalnızca uluslar arası turizmden sağlanan döviz gelirleri hesaplamalara dahil edilmektedir.

1980 yılında Türkiye'nin GSMH'sı 57 milyar \$, turizm geliri ise yaklaşık 0.4 milyar \$'dır. Dolayısıyla, turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı %0.7'dir. İlerleyen yıllarda hem GSMH'da hem de turizm gelirlerinde artış ve azalışlar söz konusudur. Ancak ilk kez 2001 yılında turizm gelirleri 10 milyar \$'ı aşmış ve sözü edilen yılda turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı %6.9 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir.

Kaynak: DPT, 2006:76; Tosun vd., 2003:139.

Şekil 1. Türkiye'ye gelen turist sayısının yıllara göre değişimi (1953-2005)

2001 yılından sonraki yıllarda turizm gelirleri sürekli olarak artmakla birlikte, GSMH'nın özellikle 2003 yılından itibaren yükselme eğilimine girmesi, turizmin payının giderek azalmasına yol açmıştır. 2005 yılı verilerine göre 18 milyar \$ olarak gerçekleşen turizm gelirin GSMH içindeki payı %5.5'tir (Çizelge 1). 2001 yılından başlayarak turizm gelirlerinin GSMH içindeki payının %5'in üstünde gerçekleşmesi, Türkiye'nin artık bir turizm ülkesi, ekonomisinin de kısmen turizme bağlı olduğuna işaret etmektedir (Yarcan, 1998a: 10).

Çizelge 1. Yıllar itibariyle turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı

Yıl	GSMH (milyar\$)	Turizm geliri (milyar\$)	Pay (%)	Yıl	GSMH (milyar\$)	Turizm geliri (milyar\$)	Pay (%)
1980	57	0.4	0.7	1993	179	4.0	2.2
1981	46	0.4	0.8	1994	132	4.3	3.3
1982	52	0.3	0.7	1995	170	5.0	2.9
1983	50	0.4	0.8	1996	184	5.9	3.2
1984	48	0.8	1.7	1997	192	8.0	4.2
1985	52	1.5	2.8	1998	207	7.8	3.8
1986	75	1.2	1.6	1999	185	5.2	2.8
1987	85	1.7	2.0	2000	201	7.6	3.8
1988	90	2.3	2.6	2001	145	10.1	6.9
1989	107	2.5	2.4	2002	181	11.9	6.6
1990	150	3.2	2.1	2003	239	13.2	5.7
1991	150	2.7	1.8	2004	300	15.9	5.3
1992	158	3.6	2.3	2005	330	18.0	5.5

Kaynak: DPT, 2006:74.

Turizmden kazanılan döviz gelirlerinin ihracat içindeki payı, gelirlerin ödemeler dengesine katkısını belirtir. Türkiye’de turizm gelirlerinin ihracat içindeki payı görece yüksek olup, 2005 yılında bu oran %24.5 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 2). Sözkonusu oran 1980-2005 yılları arasındaki 26 yıllık dönemde ise ortalama %21.5’tir. Turizmin ivme kazandırdığı ve katma değer artışı yarattığı diğer sektörlerdeki dolaylı hizmetler ile birlikte ele alındığında, dünyanın gelişmiş ülkelerinde dış turizm gelirlerinin ihracata oranı %7, gelişmekte olan ülkelerde ise %9.6’dır (DPT, 2006:4). Türkiye’de ise günümüzde bu oran %25 civarındadır.

Çizelge 2. Yıllar itibariyle turizm gelirlerinin ihracat ve ödemeler dengesine etkisi

Yıl	İhracat (milyar\$)	Turizm geliri (milyar\$)	Pay (%)	Yıl	İhracat (milyar\$)	Turizm geliri (milyar\$)	Pay (%)
1980	2.9	0.4	13.8	1993	15.3	4.0	25.8
1981	4.7	0.4	8.1	1994	18.1	4.3	23.8
1982	5.7	0.3	6.4	1995	22.6	4.9	22.9
1983	5.7	0.4	7.2	1996	23.2	5.9	25.7
1984	7.1	0.8	11.8	1997	26.3	8.0	30.8
1985	7.9	1.5	18.6	1998	27.0	7.8	28.9
1986	7.4	1.2	16.2	1999	26.6	5.2	19.6
1987	10.2	1.7	16.9	2000	27.8	7.6	27.5
1988	11.6	2.3	20.2	2001	31.3	10.1	32.1
1989	11.6	2.5	22.0	2002	36.1	11.9	33.0
1990	12.9	3.2	24.9	2003	47.2	13.6	28.8
1991	13.6	2.7	19.5	2004	63.0	15.9	25.2
1992	14.7	3.6	24.7	2005	73.4	18.0	24.5

Kaynak: DPT, 2006

Turizmin bir başka önemi ise istihdam kaynağı oluşudur. 2001 yılı verilerine göre ülkemizde turizmde doğrudan ve dolaylı istihdamın genel istihdam içindeki payı %12.76’dır (www.tursab.org.tr).

Sonuç olarak turizm, Türkiye için önemli bir ekonomik faaliyet konumundadır. Nitekim 2005 yılında turizmin GSMH içinde % 5.5, ödemeler dengesi bilançosunda % 24.5 paya sahip olması ve turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama payının da % 24.6 olarak gerçekleşmiş olması bunun en somut göstergesidir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını (DTA) kapama payı

Yıl	Dış ticaret açığı (milyar \$)	Turizm geliri (milyar\$)	Turizm gelirinin DTA kapama payı (%)
1996	19.4	5.9	30.4
1997	20.6	8.0	39.0
1998	19.0	7.8	41.1
1999	14.1	5.2	36.9
2000	26.6	7.6	28.6
2001	9.3	10.1	107
2002	15.7	11.9	76.3
2003	21.8	13.6	62.5
2004	34.3	15.9	18.4
2005	42.6	18.0	24.6

Kaynak: DPT, 2006:76.

Bütün bu veriler turizmin Türkiye ekonomisine olan katkısını ifade etmektedir. Turizmin ülkenin kalkınmasına olan etkisi ise, yukarıda belirtilen kalkınma prensipleri çerçevesinde ele alınmalıdır. Çünkü turizmin kalkınmaya olan etkisini açıklamada, turizm gelirleri, turizm sektöründeki istihdam ve turizmin gayrisafi milli hasıla ile toplam ihracat gelirleri içindeki oranı gibi göstergeler yeterli değildir. Kalkınma kavramı bunların ötesinde daha kapsamlı bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır (DPT,2001:120;2003:6-7;Tosun vd.,2003:138). Dolayısıyla turizmin bir ulusun kalkınmasına olan katkısı, turizmin yararlarının gelir grupları ve bölgelerarasında nasıl dağıldığına bağlıdır.

4. Türkiye Turizmindeki Bölgesel Farklılıklar

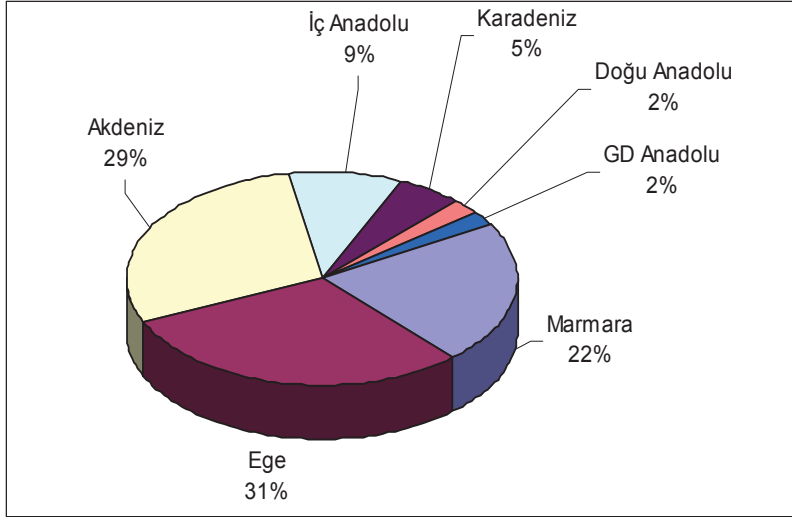
Yukarıda yapılan açıklamalar ve veriler, turizmin makro ölçekte, ulusal ekonomi bakımından son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Uzun yıllardır Türkiye’de yaşanmakta olan ekonomik sorunların çözümünde ve döviz darboğazının aşılmasında turizm gelirlerinin katkısı yadsınamaz. Ancak turizmin sağladığı ekonomik ve bunun getireceği sosyal yararların ülke genelindeki paylaşımı değerlendirildiği takdirde, bölgelerarasında büyük farklılıklar gözlenmektedir. Nitekim Seckelmann, (2002: 85), 1980’den bu yana Türkiye’de kitle turizmi şeklinde ilerleme kaydeden turizmin, ülkenin batı ve güney kesimindeki kıyı bölgelerinde geliştiğini, bu alanların ülkenin daha gelişmiş bölgeleri olduğu için, turizmin bölgelerarası farklılığı gidermek yerine tam tersine yaygınlaşması yönünde katkıda bulunan bir yapıda olduğu tespitini yapmıştır. Yazar, Türkiye’de doğu ve batı bölgeleri arasındaki farklılığın, doğu bölgelerin büyük sosyo-ekonomik problemle karşı karşıya bulunması nedeniyle oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında kitle turizminin batı ve güneybatı bölgelerinin ekonomik üstünlüğünü takviye ederek geliştiğini belirterek, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun bunun gerisinde olduğunu vurgulamaktadır (Seckelmann, 2002:87).

Türkiye turizminin bölgesel özelliklerinin ortaya konulması amacıyla çeşitli verilerden yararlanılmıştır. Bu verilerin irdelenmesi konuya açıklık getirecektir.

Bütün dünyada olduğu gibi, ülkemizde de turizmin gelişmesinde rol oynayan temel unsurlardan birisi, konaklama kolaylıklarıdır. 1980’li yılların ilk yarısından itibaren ülkemize gelen turist sayısındaki artışı sağlayan en önemli faktörlerinden birisi, turizm işletme belgeli konaklama tesislerinin sayılarının ve yatak kapasitelerinin artmasıdır. Nitekim 1984 yılında Türkiye’de yalnızca 642 adet turizm işletme belgeli konaklama tesisi mevcutken, bu sayı 1992’de 1500’e, 1994’te 1,625’e, 1997’de 1,866’ya 2003 yılında ise 2,242’ye ulaşmış; yatak kapasitesi de 1984’de 68,266 iken ilk kez 1987’de 100 bini geçmiş ve artış eğilimi sürerek 1992’de 219,940’a, 1994’de 254,379’a, 1997’de 301,524’e çıkmış, 2003 yılında ise 420,724’e ulaşmıştır (Özgüç, 1998:596; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005). Ancak gerek tesis gerekse yatak kapasitesindeki bu önemli artışın asıl gerçekleştiği alanlar, Akdeniz ve Ege kıyıları olmuştur. Nitekim tesislerin ve yatak kapasitelerinin bölgesel dağılımına bakıldığında belirgin farklılıklar olduğu görülmektedir. 2003 yılı verilerine göre, turizm işletme belgeli 2,242 konaklama tesisinin %82’si Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerinde toplanmış durumdadır. Geri kalan %18’lik

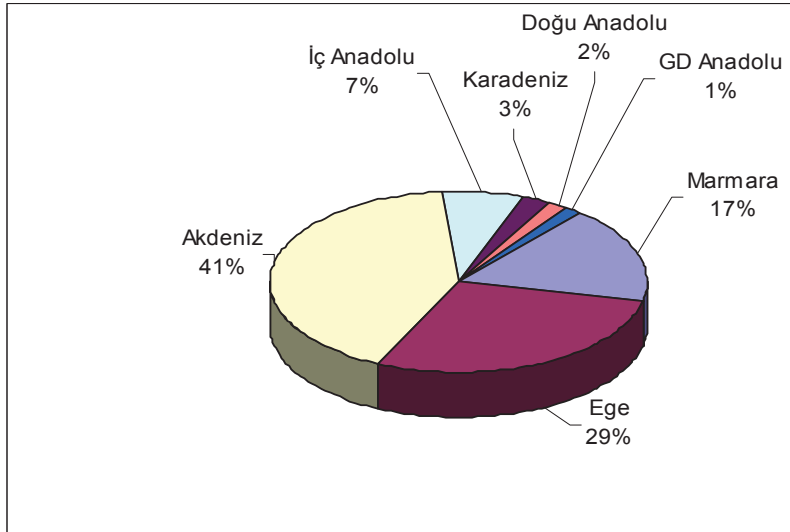
bölümü ise, İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine dağılmıştır (Şekil 2).

Değişen turist profili ve türü ile uyumlu olarak ülkenin yatak kapasitesinin bölgesel dağılımı da farklılık göstermektedir. 420,724 yatak kapasitesinin %87'si Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerine aittir. %13'lük geri kalan kısım ise diğer dört bölge arasında paylaşılmaktadır. Burada en dikkat çekici nokta; ülkemizde kitle turizminin yoğunlaştığı Akdeniz ve Ege bölgelerinin toplam yatak kapasitesinin %70'ine sahip olmasıdır (Şekil 3).

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

Şekil 2. Turizm işletme belgeli konaklama tesislerinin coğrafi bölgelere göre oransal bölünüşü (2003)

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

Şekil 3. Turizm işletme belgeli konaklama tesislerindeki yatak sayısının coğrafi bölgelere göre oransal bölünüşü (2003)

Konaklama yatırımlarının yoğunlaştığı 1980'li yıllara kadar yabancı turist girişinin en fazla olduğu Marmara Bölgesi, yatak kapasitesi konusunda birinci sırada iken, 1994 yılı sonunda Ege ve Akdeniz bölgeleri Türkiye toplam yatak kapasitesinin %64'üne sahip olmuştur (Yarcan, 1998a: 35). Yatak sayısı kıyı bölgelerinde daha çok kıyı oteli ve tatil köyü olmak üzere kapalı turizm bölgelerinde geliştirilmiştir. Böylece kıyı otellerinin ve tatil köylerinin kullanımı artmıştır. Beş yıldızlı oteller ve birinci sınıf tatil köyleri konaklama kapasitesinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

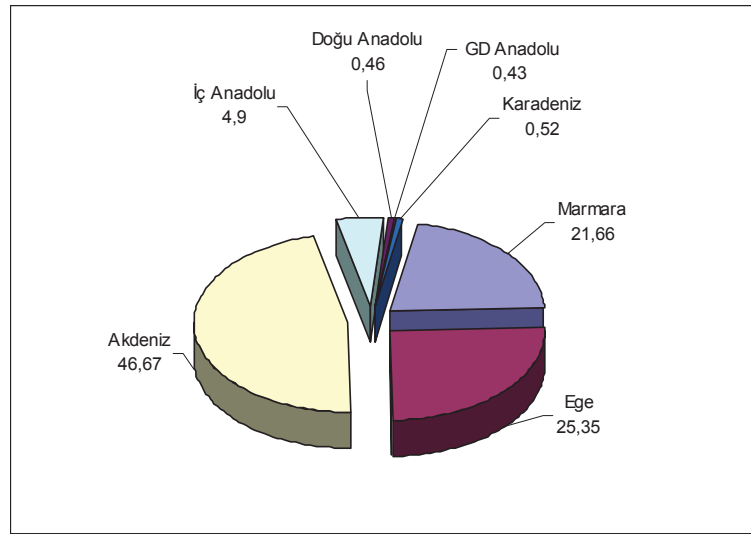
Turizm altyapısının en önemli unsurlarından olan konaklama tesisleri ve buralardaki yatak sayısının bölgelerarasındaki farklı dağılımının sonuçları, aynı konu ile ilişkili bir başka göstergede gözlenmektedir. Turistlerin tesislere geliş sayısı, geceleme sayısı, ortalama kalış süresi ve tesislerin doluluk oranına ilişkin veriler, Türkiye turizmindeki altyapı olanaklarına bağlı olarak ortaya çıkan bölgesel farklılığı net bir biçimde ortaya koymaktadır (Çizelge 4).

Çizelge 4.Yabancı turistlerin konaklama tesislerine geliş ve geceleme sayısı, ortalama kalış süresi ve doluluk oranlarının coğrafi bölgelere göre dağılımı (2004)

Bölgeler	Tesise geliş sayısı	Geceleme sayısı	Ortalama kalış süresi	Doluluk oranı (%)
Marmara	2,378,641	5,543,947	2.3	21.48
Ege	2,783,319	11,788,871	4.2	35.89
Akdeniz	5,125,710	31,010,115	6	53.53
İç Anadolu	538,905	1,087,436	2	10.41
Karadeniz	57,195	97,531	1.7	2.39
Doğu Anadolu	50,681	113,557	2.2	4.67
GD Anadolu	47,312	86,448	1.8	3.52

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

2004 yılında Türkiye'ye gelip bir tesiste konaklamak amacıyla kayıt yaptıran yabancı turistlerin %46.67'si, yani neredeyse yarıya yakın kısmı Akdeniz Bölgesi'ni tercih etmiştir. Bunu %25.35 oranla Ege ve %21.66 oranıyla Marmara Bölgesi izlemiştir. Bu üç bölgenin oransal toplamı ise %93.68 olup, geri kalan %6.32'lik kısım diğer dört coğrafi bölge arasında paylaşılmaktadır (Çizelge 4; Şekil 4). Şüphesiz ki bu durum bölgelerin çekiciliklerinin yanında, sahip oldukları konaklama kapasitesi ile de ilişkilidir.

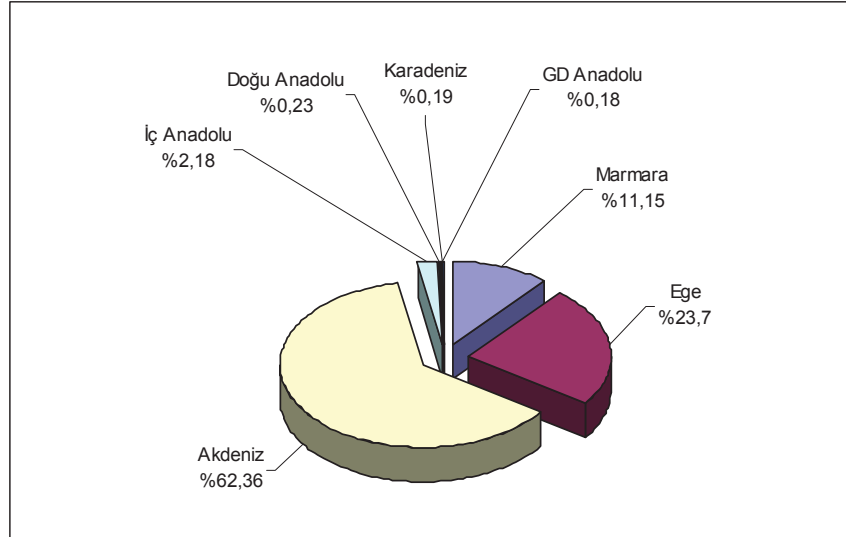
Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

Şekil 4. Yabancı turistlerin konaklama tesislerine geliş sayılarının coğrafi bölgelere göre oransal bölünüşü (2004)

Geceleme sayısı bakımından ise Akdeniz Bölgesi'nin %62.36'lık oranla tüm bölgeler içinde tartışılmaz bir üstünlüğü bulunmaktadır. Tesise geliş sayısında olduğu gibi bu konuda da Ege Bölgesi %25.35 ve Marmara Bölgesi %21.66 payla Akdeniz Bölgesi'ni izlemektedir. Diğer dört bölgenin bu konudaki toplam payı ise sadece %6.31'dir (Çizelge 4; Şekil 5).

Turistlerin ortalama kalış süreleri konusunda Akdeniz Bölgesi 6 günle birinci sırada, Ege Bölgesi 4.2 günle ikinci sırada ve Marmara Bölgesi 2.3 günle üçüncü sırada yer almaktadır. Tesislerin doluluk oranlarında da bu sıra bozulmamaktadır.

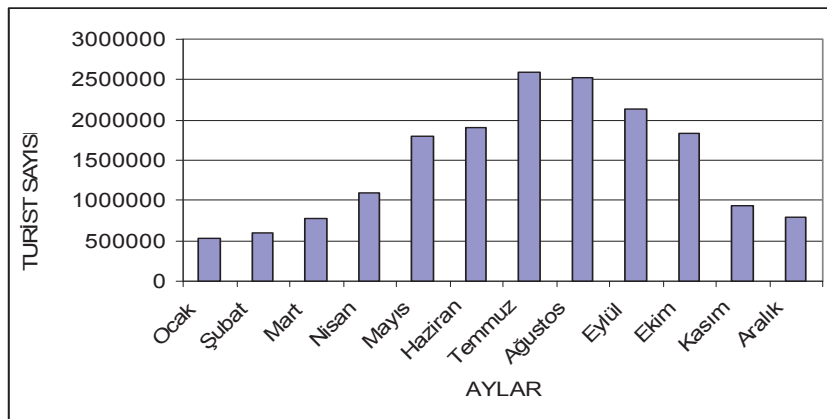
Bütün bu veriler şunu göstermektedir: Uluslar arası turizm bakımından Akdeniz, Ege ve Marmara bölgeleri önem taşımaktadır. Diğer dört bölge içinde ise, İç Anadolu Bölgesi, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine göre oransal olarak nispeten farklılık gösterse de Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinin çok gerisindedir. Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ise önemsiz denecek derecededir.

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2005.

Şekil 5. Yabancı turistlerin konaklama tesislerindeki geceleme sayılarının coğrafi bölgelere göre oransal bölünüşü (2004)

Kıyı bölgelerinde Akdeniz Bölgesi birinci sırada tercih edilen bir turizm bölgesidir. Sadece gelen turist sayısı bakımından değil, turistlerin ortalama konaklama süreleri bakımından en uzun süre Akdeniz Bölgesi'ne aittir. Bu da bölgede kitle turizmi hareketlerinin yoğun olması ile ilgili bir durumdur. Ege Bölgesi, coğrafi koşullar ve turizm özellikleri bakımından Akdeniz Bölgesi'ne benzer özellikler taşımakla birlikte, talep bakımından Akdeniz Bölgesi'ni izlemektedir. Bu durum, ülkemizdeki deniz-güneş-kum ağırlıklı kitle turizminin halen önemini koruduğunu göstermektedir. Nitekim Türkiye'ye gelen turistlerin %72.9 oranındaki bölümü Mayıs-ekim ayları arasındaki 6 aylık dönemde gelmektedir (Şekil 6). Bu, Türkiye turizminde talebin belirli aylarda yoğunlaşmasını, yani dönemselliği göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

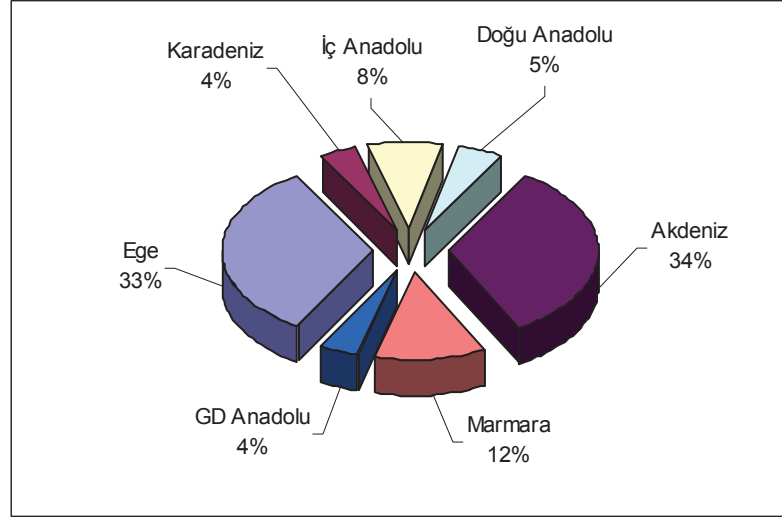

Kaynak: DİE, 2004.

Şekil 6. Türkiye'ye gelen turistlerin aylara göre dağılımı (2004)

4.1. Türkiye Turizmindeki Bölgesel Farklılıkların Nedenleri

Turizmde bölgelerarasındaki bu farklılığın temelinde yatan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Akdeniz ve Ege bölgelerinin kıyı kesiminde kitle turizminin talebi olan çekiciliklerin varlığıdır. İkincisi ise bu bölgelerin sosyo-ekonomik bakımdan gelişmiş ve turizm altyapısı tesis edilmiş bölgeler olmasıdır. Dolayısıyla hem devlet hem de özel sektör, turizm yatırımlarını bu bölgelere yapmaktadır. Nitekim 1985-2001 yılları arasında turizm yatırımlarına verilen teşvik kredilerinin bölgelerarasındaki dağılımı bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Şekil 7).

Kaynak: Tosun vd., 2003:146.

Şekil 7. 1985-2001 yılları arasında turizm yatırımlarına verilen teşvik kredilerinin bölgelere göre oransal bölünüşü

Sözü edilen yıllar arasında verilen yatırım teşviklerinin %79'u Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerine, geri kalan %21'lik bölümü ise diğer dört bölgeye aittir. Şüphesiz ki böyle bir durum, Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinin turizm bakımından gelişmiş bölgeler olması sonucunu doğurmuştur. Diğer bölgeler ise ne yazık ki bu üç bölgenin çok gerisinde olup, turizmden en az pay alan bölgeler durumundadır.

Karadeniz kıyılarının sınırlı bazı kesimleri dışındaki geniş bir bölümü ile İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, kitle turizminin talebi olan deniz-güneş-kum olanağına sahip değildir. Ancak bu bölgeler, turizmin önkoşulu olan başka çekiciliklere, yani doğal güzellikler, tarihsel ve kültürel çekicilikler bakımından büyük zenginliğe sahiptirler (Seckelmann, 2002:90). Dolayısıyla bu bölgelerde de turizmin gelişmesi beklenmekle birlikte, gerçek böyle değildir. Çünkü yukarıda da açıklandığı gibi, bir bölgede turizmin gelişmesi için yalnızca çekiciliklerin varlığı tek başına yeterli değildir. Bu kaynakların işlenerek çekim öğelerine dönüştürülmesi ve turiste sunulması gerekir. Bu ise ancak fiziki altyapının yaratılması veya mevcut altyapının geliştirilmesi ile mümkün olabilir. Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde bu başarılmıştır. Diğer bölgelerde ise bu konuda bir başarı sağlandığı söylenemez. Başarısızlığın temel nedeni, söz konusu bölgelerin sosyo-ekonomik bakımdan yeterli gelişmeyi sağlayamamaları ve bölgelerin kendi iç dinamikleri ile sorunun üstesinden gelememeleridir. Nitekim Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (DPT, 2003) ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan Türkiye'nin İnsani Gelişme Raporu'nda (UNDP, 2004), bölgelerin gelişme düzeyleri, bölgelerarasındaki farklılıklar ve bunun nedenleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Konuya ışık tutması bakımından UNDP'nin raporundan alınan bazı temel göstergeler tablolastırılmıştır (Çizelge 5).

Çizelge 5. Coğrafi bölgeler için temel veriler

Bölgeler	Toplam nüfus içindeki payı (1997)	Kişi başına GSYH (000) (1987 fiyatlarıyla)	Toplam GSYH içindeki payı (1991-1997) (%)	Toplam sanayi üretimindeki katmadeğer payı (1980-2000) (%)	Toplam kamu yatırımlarındaki payı (1980-2000) (%)	Toplam özel sektör yatırımlarındaki payı (1991-1997) (%)
Ege	13.44	2,172	15.61	15.72	14.04	11.68
Akdeniz	12.82	1,657	12.18	8.15	14.08	11.67
Marmara	25.75	2,618	36.56	59.60	28.76	46.27
İç Anadolu	16.83	1,616	16.57	9.37	21.61	13.99
Karadeniz	12.48	1,271	9.55	4.64	7.07	5.33
GD Anadolu	9.75	952	5.43	1.88	7.96	8.29
Doğu Anadolu	8.93	683	4.09	0.59	6.58	2.77

Kaynak: UNDP, 2004:16.

Bu veriler bölgeler bazında değerlendirildiği takdirde, özellikle Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin tüm göstergelerde diğer bölgelerden ne kadar geride oldukları açık bir şekilde gözükmemektedir. Tablodaki veriler coğrafi bölgelerin gelişmişlik düzeyi ile ilgili bazı göstergeleri yansıtmaktadır. Ancak yukarıda anlatıldığı gibi gelişme ve kalkınma kavramları daha geniş kapsamlıdır. Bu nedenle başka göstergelerin de değerlendirilmesi gerekir.

Hayat standartları ve gelişmişlikle ilgili başka pek çok gösterge daha vardır. Bunlar; doğurganlık, ölüm oranları, ortalama ömür, beslenme gibi toplumsal göstergeler yanında, enerji tüketimi gibi ekonomik başka göstergelerdir. Doğal olarak, bunların tek başına alınması yanlış sonuçlara götürebileceği için, birlikte değerlendirilmeleri gerçeğe daha yaklaştıracaktır. Bu amaçla UNDP, her yıl farklı istatistik ölçüler arasında bir denge sağlamak üzere *İnsani Gelişme İndisi (Human Development Index)* adıyla bir değer bulmaya çalışmaktadır. Bu indis, satın alma gücü (gelirin yerel yaşam maliyetini ne kadar karşılayabildiği ile ilgili değer), ortalama ömür ve yetişkin okuryazarlığı olmak üzere, ülkeler arasında üç grup istatistiği birbiriyle kıyaslamaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 1997:94). İnsani Gelişme İndisi'nde bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ve bu düzeyler arasındaki farklılıklar daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Çizelge 6).

Çizelge 6. Bölgelere göre insani gelişme indeksi

Bölgeler	1975	1997	Değişim
Ege	0.573	0.757	0.184
Akdeniz	0.528	0.713	0.185
Marmara	0.627	0.801	0.174
İç Anadolu	0.549	0.736	0.187
Karadeniz	0.504	0.694	0.190
GD Anadolu	0.447	0.612	0.165
Doğu Anadolu	0.446	0.612	0.166
<i>Türkiye</i>	<i>0.530</i>	<i>0.720</i>	<i>0.190</i>

Kaynak: UNDP, 2004:16.

İnsani Gelişme İndeksi (İGİ)'ne göre, bütün ülkeler üç gruba ayrılmıştır: İGİ 0.800 ve üzeri, yüksek insani gelişmeyi; İGİ 0.500-0.799 orta düzeyde insani gelişmeyi ve İGİ 0.500'den az ise, düşük düzeyde insani gelişmeyi ifade etmektedir (UNDP,2005:212). UNDP'nin 2004 yılında yayımlanan Türkiye raporunda 1997 yılı göstergelerine göre Türkiye, İGİ 0.720 ile orta düzeyde insani gelişme değerine sahip ülke görünümündedir. Ancak bölgeler bazında bir değerlendirme yapıldığında, Marmara Bölgesi'nin Türkiye ortalamasının çok üstünde ve yüksek düzeyde insani gelişme derecesine sahip olduğu görülmektedir. Ege, Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleri ise, Türkiye ortalamasının biraz altında ya da üstündedir. Ancak bu değer doğuya doğru gidildikçe iyice azalmakta ve Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgeleri İGİ bakımından ülke ortalamasının çok altında kalmaktadır.

Genel olarak ülkenin Batı'sında yeralan Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri görece olarak gelişmiş bölgeler biçiminde tanımlanabilir. Diğer yandan, özellikle Doğu Anadolu, Karadeniz'in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yöreleri; gelir, istihdam ve genel olarak refah bakımından, Türkiye ortalamalarının oldukça altında kalmaktadır. Özellikle planlı dönemde, kamunun kaynak dağılımına doğrudan veya dolaylı yollarla yön vermeye çalışmasına rağmen, gelişme sürecine yön veren faktörler, Batı'da yoğunlaşmasını sürdürmüştür. Kamu sektörünün, yaratılan gelirin bölümü, diğer bir deyişle refahın paylaşımına yönelik müdahaleleri, istenilen ölçüde bölgelerarası dengesizlikleri azaltamamıştır. Yoğun girişimlere rağmen, gelişmişlik farklılıklarının bu dönemde de sürmesinin başlıca nedenleri arasında; coğrafi yapı, iklim özellikleri, talep düzeyi yüksek iç ve dış pazarlara uzaklık, kırsal yerleşim birimlerinin çokluğu ve dağınıklığı bulunmaktadır (DPT, 2003:12). Dolayısıyla Cumhuriyet dönemine bir bütün olarak bakıldığında, ülkenin doğu ve batı bölgeleri iki ayrı çizgide gelişmesini sürdürmüştür. Türkiye'nin batı bölgeleri, bütün büyüme ve kalkınma sorunlarına rağmen ekonomik ve sosyal yapısı ile Batı Avrupa ülkelerine daha fazla yaklaşırken, doğuda yer alan bölgelere bu gelişme daha yavaş bir çizgide yansımıştır. İç pazar bütünleşmesi doğunun da bir ölçüde gelişmesini sağlamış, ancak yeterli olmamıştır (Doğruel, 2006:177). Ekonomik bir faaliyet olan turizmde ortaya çıkan bölgelerarası farklılıklar da doğrudan bu yapı ile ilişkilidir.

Türkiye'nin tüm bölgeleri zengin turizm kaynaklarına sahiptir. Ancak ekonomik bakımdan gelişmiş, altyapısı olan bölgelerde bu kaynaklar harekete geçirilerek buraların ekonomik ve sosyal gelişmeleri daha da artmıştır. Bunun tersine, turizm kaynakları olan, ancak altyapısı yetersiz durumdaki doğu bölgeleri bu kaynakları turistik ürüne dönüştürememekte ve toplumsal gelişme bakımından turizmden gerekli yararı elde edememekteyler. Çünkü Türkiye'de, az gelişmiş bölgelerde, turizm gelişiminin başarılması için şimdiye kadar bir politika geliştirilmemiştir (Tosun vd., 2003: 135).

5. Sonuç

Türkiye'de turizm 1980'li yılların başından itibaren büyük gelişme kaydetmiş olup, turizm gelirlerinin gayrisafi milli hasıla ve ihracat içindeki payı giderek artmakta ve dış ticaret açıklarının kapatılmasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Aynı zamanda genel istihdam içinde %12,76 oranındaki payla, turizm önemsenecek bir düzeyde bir ekonomik faaliyet durumuna gelmiştir. Turizmin makro ölçekteki bu yararlarının yanında, turizmden sağlanan faydanın paylaşılmasında bölgelerarasında farklılıklar olduğu da bir gerçektir. Halbuki turizm, bölgelerarasındaki gelir dağılımı ve sosyal refah bakımından varolan farklılıkların giderilmesini sağlayabilecek önemli araçlardan biridir. Ancak Türkiye'de turizmden bu konuda yeterince yararlanılamamaktadır. Her ne kadar 5 yıllık kalkınma planlarında turizmin sosyo-ekonomik problemleri ortadan kaldıracak özellikte olduğu vurgulanıyor ise de, eldeki veriler bunun sadece Türkiye'nin batı bölgeleri için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de turizmin gelişmiş olduğu üç bölgenin dışında kalan bölgelerde, turizmin gelişmesi için; yapılacak planlamalara dayalı olarak, öncelikle buralarda temel altyapı hizmetlerinin yanı sıra turizm sektörüne yönelik altyapının tamamlanıp, özel sektörün de buralara yatırım yapması teşvik edilmelidir. Aksi takdirde, bugünkü haliyle özel sektörün bu bölgelere turizm yatırımı yapmasını beklemek ekonominin genel kuralları göz önüne alındığında, gerçekçi bir düşünce olmaz. Zira, kâr peşinde koşan girişimciler, üretim ve yatırım kararını alırken, kârlılığını hedeflerler. Bunun için de özel sektör, hem kısa dönemde verimli olabilecek ve dolayısıyla yüksek kâr elde edebileceği faaliyetlere yönelir hem de kendisine en fazla avantaj sağlayan yörelerde faaliyetlerini yoğunlaştırır (Dinler, 2001:284). Bu bakımdan özel sektörün, altyapısı yetersiz olan doğu bölgeleri yerine, ülkenin batı kesimindeki gelişmiş bölgelerde turizm yatırımı yapması, ekonomik anlamda gerçekçi bir davranıştır.

Öyleyse turizmin gelişmemiş olduğu bölgelerimizde bu bölgelerin kalkınmasına katkı sağlayacak yatırımları kim yapacaktır? Bölgelerarası ekonomik ve sosyal gelişme farklılıklarını azaltmak amacıyla, geri kalmış bölgelerde ekonomik canlılık sağlayacak,

uzun vadede verimli olabilen ancak "sosyal kârlılığı" yüksek olan bu yatırımların, "devlet" ya da devlete bağlı "kamu kuruluşları"na gerçekleştirilmesi gerekir (Dinler, 2001:284).

Şu halde devlet, bölgelerarasındaki gelişmişlik farklılıklarının azaltılması konusunda turizmin sağlayacağı olanaklardan yararlanmalıdır. Bunun için de az gelişmiş bölgelere hem altyapı yatırımlarını götürmeli hem de bu bölgelerde turizmin gelişmesi amacıyla çeşitli teşvikler uygulamalıdır. Zira Akdeniz ve Ege bölgelerinde 1980 sonrasında turizmin canlılık kazanıp gelişmesinde ve günümüzde bu iki bölgenin Türkiye'nin en gelişmiş turizm bölgeleri olmasının temelinde bu uygulamalar yatmaktadır.

Referanslar

- Aydın, S., Kelçeoğlu, B. (2001) "Genel Eğilimler Işığında Türkiye Turizmi Üzerine Bir Değerlendirme", *T.C.Turizm Bakanlığı II. Turizm Şurası Bildirileri*, 1.Cilt, Ankara, 63-72.
- DİE. *Türkiye İstatistik Yıllığı 2004*. http://www.tuik.gov.tr/yillik/yillik_2004.pdf
- Doğruel, F. (2006) "Türkiye'de Bölgesel Politikalar", (yay.haz.) A.Eraydın, *Değişen Mekân Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış:1923-2003*, Ankara, 164-195.
- DPT. (2001) *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2599-ÖİK: 610, Ankara.
- DPT. (2003) *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, DPT Yayın No: 2671, Ankara.
- DPT. (2006) *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara. http://plan9.dpt.gov.tr/oik49_turizm/49turizm.pdf
- Dinler, Z. (2001) *Bölgesel İktisat*, 6.Basım, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu. (1989) *Ortak Geleceğimiz*, (Çeviren: Belkis Çorakçı), Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara.
- Flavin, C., French, H., Gardner, G. vd. (2002) *Dünyanın Durumu 2002*, Worldwatch Enstitüsü Raporu, (Çeviri: Şehnaz Tahir Gürçağlar), TEMA Vakfı Yayın No: 37, İstanbul.
- İçöz, O., Var, T., İlhan, İ. (2002) *Turizm Planlaması*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. 2005. *Konaklama İstatistikleri 2003; 2004*, Ankara.
- Özgüç, N. (1998) *Turizm Coğrafyası Özellikler&Bölgeler*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Seckelmann, A. (2002) "Domestic Tourism-A Chance for Regional Development in Turkey", *Tourism Management*, 23: 85-92.
- Soykan, F. (2000) "Turizm Coğrafyası ve Planlaması", *Ege Coğrafya Dergisi*, 11:39-54.
- Tosun, C., Timothy, D.J., Öztürk, Y. (2003) "Tourism Growth, National Development and Regional Inequality in Turkey", *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2&3): 133-161.
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (1997) *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Türkiye Çevre Vakfı. (2001) *Ansiklopedik Çevre Sözlüğü*, Ankara.
- UNDP. (2004) *Country Evaluation: Assessment of Development Results-Turkey*, New York.
- UNDP. (2005) *Human Development Report 2005*, New York.
- World Bank. (2001) *World Development Report 2000/2001 Attacking Poverty*, Oxford University Press, New York.
- World Tourism Organization. (2006) *Tourism Highlights 2006 Edition*. http://www.unwto.org/facts/eng/pdf/highlights/highlights_06_eng_hr.pdf
- Yarcan, Ş. (1998a) *Turizm Endüstrisinin Yapısı*, 2.Basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, yayın No:550, İstanbul.
- Yarcan, Ş. (1998b) *Türkiye'de Turizm ve Uluslararasılaşma*, 2. Basım, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, No: 603, İstanbul. www.tursab.org.tr (15.05.2006).

